

Center for Strategic Studies of the
Islamic Republic of Iran Army

**Journal Of
Army Strategic Research
Print ISSN:27834212
Volume 4, Issue 12
Summer 2025
P.P. 99 - 115**

Analysis of Challenges and Strategies for Achieving Population Youthfulness

Isa Isazadeh*¹, Mohammad Jalilian², Shahrokh Baveyli³

Abstract

The dynamism and youthfulness of the population are considered indicators of power and internal structural strength of any society. This is because the scientific and material power of a society is meaningless without considering the youthfulness of its population, and it is these individuals who can play a decisive role in converting capital into added value. Therefore, maintaining balance and dynamism in the population structure is the most important factor in planning for progress, and the most fundamental factor in preserving this characteristic of power and national progress is institutionalizing the culture of marriage and childbearing. This research has examined the subject using a descriptive-analytical method. On this basis, the present article seeks to answer the question: What are the challenges and strategies for achieving population youthfulness? The main challenges in achieving population youthfulness include: "limitation of freedom, loss of support from family and friends, fear for the future of children, changing perceptions towards marriage and children, following Western culture, incorrect educational methods, material needs, and women's desire for independence". Strategies for achieving population youthfulness include: changing attitudes towards marriage, changing attitudes towards childbearing, promoting easy marriage, providing temporary and free housing, cultural development, and persuading society's elites.

Keywords: Population youthfulness, Challenges, Strategies, Lifestyle, Military power.

Citation: Isazadeh, Isa; Jalilian, Mohammad; Baveyli, Shahrokh (2025). Analysis of Challenges and Strategies for Achieving Population Youthfulness; *Army Strategic Research Quarterly* 4(12). 99-115

-
1. Faculty member, Research Institute of Islamic Sciences and Culture, Qom, Iran. (Corresponding author) Email: aesazadeh4747@gmail.com
 2. Master of Science in Geography, Payam Noor University of Aran and Bidgol, Isfahan, Iran
 3. PhD in Public Administration and Researcher, AJA Center for Strategic Studies, Tehran, Iran.

Received:2025/06/10

Accepted:2025/08/09

Article Type: Research - based

واکاوی چالش‌ها و راهبردهای دستیابی به جوانی جمعیت

عیسی عیسی زاده^{۱*}، محمد جلیلیان^۲، شاهرخ باویلی^۳

چکیده

پویایی و جوانی جمعیت از شاخصه‌های اقتدار و استحکام ساخت درونی هر جامعه به شمار می‌رود؛ زیرا قدرت علمی و مادی هر جامعه بدون در نظر گرفتن جوانی جمعیت معنا دار نیست و این افراد هستند که می‌توانند نقش تعیین کننده‌ای در تبدیل سرمایه‌ها به ارزش افزوده داشته باشند. از همین رو حفظ تعادل و پویایی ساختار جمعیت، مهم‌ترین عامل در برنامه‌ریزی پیشرفت است و از سویی اساسی‌ترین عامل حفظ این شاخصه اقتدار و پیشرفت کشور، نهادینه کردن فرهنگ ازدواج و فرزند آوری می‌باشد. این پژوهش با روش توصیفی-تحلیلی، به واکاوی موضوع مورد نظر پرداخته است. بر این اساس، مقاله حاضر به دنبال آن است تا به این سؤال پاسخ دهد که چالش‌ها و راهبردهای دستیابی به جوانی جمعیت چیست؟ از مهم‌ترین چالش‌های دستیابی به جوانی جمعیت عبارتند از «محدود شدن آزادی، ترک حمایت اطرافیان، خوف از آینده فرزندان، اصلاح نگاه نسبت به ازدواج و فرزند، پیروی از فرهنگ غرب، شیوه ناصحیح آموزش، نیاز مادی و استقلال طلبی زنان. راهبردهای دستیابی به جوانی جمعیت عبارتند از: اصلاح نگرش به ازدواج، اصلاح نگرش به فرزند آوری، ترویج ازدواج آسان، تأمین مسکن موقت و رایگان، فرهنگ سازی، اقناع نخبگان جامعه.»

واژگان کلیدی: جوانی جمعیت، چالش‌ها، راهبردها، سبک زندگی، قدرت نظامی.

استناد: عیسی زاده، عیسی؛ جلیلیان، محمد؛ باویلی، شاهرخ (۱۴۰۴). واکاوی چالش‌ها و راهبردهای دستیابی به جوانی

جمعیت؛ فصلنامه پژوهش‌های راهبردی ارتش ۴(۱۲). ۹۹-۱۱۵

۱. عضو هیئت علمی پژوهشگاه علوم و فرهنگ اسلامی، قم، ایران.

نویسنده مسئول) Email: aesazadeh4747@gmail.com

۲. دانش آموخته کارشناسی ارشد جغرافیا، دانشگاه پیام نور آران و بیدگل، اصفهان، ایران.

۳. دانش آموخته دکتری مدیریت دولتی و پژوهشگر مرکز مطالعات راهبردی آجا، تهران، ایران.

مقدمه

شیوه و نوع زندگی هر کشور و جامعه‌ای، چهره ظاهر و آشکار هویت آن جامعه است و این جوامع زمانی می‌توانند ثمرات ایدئولوژی و جهان‌بینی خود را به نمایش بگذارد که شیوه زندگی او متناسب با باورها و ارزش‌هایش شکل گرفته باشد، کشورکنونی ما به علت تأثیرپذیری از فرهنگ غرب، متأسفانه نتوانسته است، میان باورهای اصیل اسلامی و نوع زندگی خود به ویژه در حوزه جوانی جمعیت، ارتباطی عمیق و تنگاتنگ ایجاد کند و از داشتن یک زندگی اسلامی به معنای واقعی محروم مانده و نتوانسته است از میوه‌های ارزشمند عقاید و باورهای دینی خویش در عرصه ازدواج و فرزندآوری بهره‌مند گردد و بنا بر فرموده مقام معظم رهبری، غرب توانسته در حوزه سبک زندگی، زبان‌های بی‌جبرانی به کشور و ملت ما بزند و فرمودند: باید آسیب‌شناسی شود که چرا ما در این حوزه که بخش حقیقی و اصلی تمدن است پیشرفت نکردیم. (۱۳۹۲/۴/۱۹)

ایشان در یک سخنی دیگر در باره اهمیت این مسئله فرمودند: «الان آمار فرزندآوری ما به قدر جانشینی هم نیست، یعنی کمتر از جانشینی است، الان این جوری است. این معنایش این است که ما تا سی سال دیگر یک جامعه‌ی پیر داشته باشیم. خطر بزرگی است، این از همه‌ی خطرات بزرگتر است. این خیلی مهم است.» (۱۳۹۸/۵/۲۴) با توجه به این هشدارهای مقام معظم رهبری، در پژوهش پیش رو تلاش خواهد شد تا اولاً چالش‌های دستیابی به جوانی جمعیت و فرزندآوری مورد واکاوی و سپس راهبردهای دست‌یابی به جوانی جمعیت مورد بررسی قرار گیرد. با توجه به تأکیدات مقام معظم رهبری در مورد احیای فرهنگ ازدواج و فرزندآوری اسلامی و هشدارهای جدی در پیامدهای خطرناک پیروی جمعیت در کشور، گرایش به پژوهش در این زمینه افزایش یافته است و در طول سال‌های اخیر، همایش‌ها، سخنرانی‌ها، مقالات و حتی کتب و نرم‌افزارهای متعددی در حوزه جوانی جمعیت ارائه شده است. اما؛ از چالش‌ها و راهبردهای دستیابی به جوانی جمعیت جوانی جمعیت کمتر بحث شده است، واکاوی این چالش‌ها و راهبردها از جمله دستاوردهای این مقاله است.

جوانی جمعیت به‌عنوان یکی از شاخص‌های اساسی در توسعه پایدار و قدرت ملی، نقش بی‌بدیلی در تأمین نیروی انسانی، پویایی اقتصادی و ارتقای شاخص‌های فرهنگی و اجتماعی دارد. با این حال، در دهه‌های اخیر، بسیاری از کشورها از جمله ایران با چالش‌های جدی در حفظ و تقویت جوانی جمعیت مواجه شده‌اند. کاهش نرخ باروری، تغییرات فرهنگی و اجتماعی،

مهاجرت، و تأخیر در سن ازدواج از جمله عواملی هستند که روند پیری جمعیت را تسریع کرده و پیامدهایی نظیر کاهش نیروی کار، افزایش هزینه‌های بازنشستگی و کاهش نوآوری و پویایی اجتماعی را به دنبال داشته است. در این راستا، واکاوی چالش‌ها و ارائه راهبردهای عملیاتی برای دستیابی به جوانی جمعیت، ضرورتی اجتناب‌ناپذیر به شمار می‌رود.

جوانی جمعیت نه تنها بر حوزه‌های اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی تأثیرگذار است، بلکه در امنیت ملی و پایداری اجتماعی نیز نقشی کلیدی ایفا می‌کند. افزایش جمعیت جوان می‌تواند منجر به تقویت سرمایه انسانی، رشد تولید ملی و بهره‌وری شود. از سوی دیگر، کم‌توجهی به این مقوله می‌تواند به کاهش نرخ رشد اقتصادی، گسترش نابرابری‌ها و تضعیف ساختارهای اجتماعی منجر شود.

این پژوهش از این منظر اهمیت دارد که با شناسایی چالش‌ها و موانع موجود در مسیر جوانی جمعیت و ارائه راهبردهای کاربردی و مبتنی بر شواهد، می‌تواند راهگشای سیاست‌گذاران و برنامه‌ریزان برای تدوین سیاست‌های جمعیتی پایدار باشد. علاوه بر این، با توجه به روندهای جهانی و تأثیرات تحولات تکنولوژیک، فرهنگی و اقتصادی بر الگوهای جمعیتی، بررسی دقیق این موضوع در بستر خاص ایران ضرورت بیشتری پیدا می‌کند. این تحقیق تلاش می‌کند با بررسی ابعاد مختلف موضوع، راهکارهایی علمی و اجرایی برای حفظ و ارتقای جوانی جمعیت ارائه دهد و گامی مؤثر در جهت دستیابی به توسعه پایدار و تقویت ساختارهای ملی بردارد.

ادبیات نظری تحقیق

در آغاز بحث ضرورت دارد تا مفاهیم واژگان کلیدی و پرکاربرد در مقاله تبیین گردد تا آخرین حلقه این مبحث و گام تازه‌ای که قرار است این نوشتار بردارد آشکار گردد:

الف. جوانی:

جوانی در لغت به معنای تازگی در برابر مطلق پیری است و به هر چیزی گفته می‌شود که از عمر آن چندان نگذشته باشد. (دهخدا، ۱۳۷۳، ج ۵، ص ۶۹۳۰ - ۶۹۳۱) در اصطلاح نیز نام مرحله‌ای از زندگی است که دوره‌ای میان کودکی و بزرگسالی را شامل می‌شود. (ذکائی، ۱۳۸۶ ص ۲۴) این دوره مهم‌ترین دوره زندگی انسان است که از بلوغ آغاز می‌شود و تقریباً تا ۳۰ سالگی ادامه دارد. (زحیلی، ۱۳۹۹، ص ۹)

ب. جمعیت:

واژه جمعیت در لغت به معنای تمام افرادی است که در یک ناحیه جغرافیایی اعم از شهر یا

روستا زندگی می‌کنند (Wehmeier-2005: ۱۱۷۱-). در جمعیت‌شناسی، تمام یا بخشی از ساکنان یک ناحیه را جمعیت می‌گویند (تقوی، ۱۳۷۸، ۳). و در اصطلاح به کلیه کسانی که به طور مستمر در یک واحد ج، رافیایی اعم از کشور، استان، شهرستان، شهر و یاروستا به صورت خانوار و خانواده زندگی می‌کنند، جمعیت گفته می‌شود. (کاظمی پور، ۱۳: ۱۳۳۳). منظور از جمعیت در این پژوهش کلیه افرادی است که به صورت خانوار و خانواد با حفظ تعلق در محیط سرزمینی کشور ایران سکونت دارند.

ج. ارزش جمعیت جوان کشور:

جمعیت جوان و سرمایه انسانی به عنوان یکی از مهم‌ترین ارکان مؤثر در توسعه هر کشور، از اهمیت خاصی برخوردار بوده و بستر خلاقیت و پویایی در ابعاد مختلف توسعه اقتصادی و اجتماعی آن کشور را فراهم می‌آورد و افزایش میانگین سنی جمعیت و کمی نسل جوان از مشکلاتی است که پیشرفت هر جامعه را با رکود مواجه می‌سازد. بنا براین هر چقدر هرم سنی جمعیتی قاعده بزرگتری داشته باشد. با افزایش نسل جوان مولد در کنار پیشکسوتان سنی با تجربه، موفقیت در جامعه بیشتر خواهد بود. از همین روحمایت از خانواده و جوانی جمعیت، از جمله تأکیدات مقام معظم رهبری (مدظله العالی) است، و در دولت سیزدهم تمام دستگاه‌های اجرایی موظف به برنامه‌ریزی و پیگیری این مهم هستند؛ به نحوی که اجرای قانون حمایت از خانواده و جوانی جمعیت در مجموعه وزارت بهداشت و دانشگاه‌های علوم پزشکی کشور در دستور کار قرار دارد.

د. نقش جوانی جمعیت در قدرت سیاسی:

جوانان نه تنها سازنده آینده کشور هستند بلکه بخش اصلی زمان حال و جامعه کنونی به شمار می‌روند، در همه جای جهان جمعیت پشتوانه مردمی و همچون یک ارتش مردمی‌ست. جمعیت جوان بازوی اجرایی و موتور محرکه کشور در اقتصاد و صنایع است. جمعیت جوان است که کشور را به سمت توسعه پیش می‌برد و برای کشور تولید درآمد می‌کند. وجود جمعیت جوان باعث می‌شود نخبه‌یابی با جامعه آماری بیشتری در امور مختلف صورت بگیرد. استعدادهای ورزشی، علمی، هنری بیشتری از دل جمعیت جوان ظهور کند و سکوهای جهانی بیشتری را برای کشور تصرف کنند. در عرصه ورزشی جوانان نخبه ورزشی افتخار آفرینی کنند و پرچم کشور را بالا ببرند. در عرصه علمی تولید علم بیشتر شود و نیاز به خارج از کشور کمتر شود و در عرصه‌های علمی نیز نام ایران بالا برود. اگر بخواهیم یک مثال ساده بزنیم خواهید دید در

رویدادی مثل المپیک که ورزش‌های مختلفی حضور دارد کشورهایی همیشه بیشترین مدال‌ها را درو می‌کنند که از جمعیت جوان خوبی برخوردارند. چون توانستند در جامعه آماری بیشتری استعدادیابی ورزشی انجام دهند.

ه. نقش جوانی جمعیت در قدرت اقتصادی:

هرچقدر جمعیت جوان تولیدکننده ثروت است، جمعیت پیر مصرف‌کننده ثروت است. جامعه‌ای را تصرف کنید که تولیدکننده ثروت ندارد و باید همه آنچه دارد را باید صرف حقوق‌های بازنشستگی و هزینه‌های درمانی کهنسالان خود کند و اینطور که پیداست برای نگهداری از پیرهای بدون فرزند خود هم خانه‌های سالمندان و مراکز نگهداری بسازد. آیا این جامعه می‌تواند به رشد اقتصادی خود حتی فکر کند.

روش‌شناسی

پژوهش حاضر بر اساس هدف و با توجه به کاربرد نتایج حاصل از کاربردی و به سبب تلاش برای ارتباط دو حوزه مختلف «جمعیت» و «قدرت نظامی»، توسعه‌ای است. همچنین بر اساس ماهیت داده‌ها، پژوهش از انواع پژوهش‌های کیفی می‌باشد. داده‌های این پژوهش به صورت غیرآزمایشی از نوع اسنادی و مطالعه موردی جمع‌آوری گردیده است.

یافته‌ها

یافته‌های پژوهش را بر اساس روش پیش‌گفته و مطالعات صورت‌گرفته می‌توان ذیل دو موضوع «چالش‌ها» و «راهبردها» دسته‌بندی کرد.

الف. چالش‌های تحقق جوانی جمعیت

بر اساس فرموده مقام معظم رهبری باید جوانب قضیه را سنجید، ببینیم چه چیزهایی است که موجب می‌شود جامعه ما دچار میل به کم‌فرزندی بشود. این میل به کم بودن فرزند، یک عارضه است؛ و آلا انسان به طور طبیعی فرزند را دوست می‌دارد. چرا عده‌ای ترجیح می‌دهند که فقط یک فرزند داشته باشند؟ چرا ترجیح می‌دهند فقط دو فرزند داشته باشند؟ چرا زن به شکلی، مرد به شکلی پرهیز می‌کنند از فرزند داری؟ این‌ها را بایستی نگاه کرد و دید عواملش چیست؛ این عوامل را باید پیدا کرد، بر روی علاج این عوامل بیماری‌زا - که به اعتقاد بنده اینها عوامل بیماری‌زاست - متخصصین و صاحبان اندیشه را بخواهیم فکر کنند. (۱۳۹۸/۵/۲۴)

با توجه به این مسئله در این بخش، مهم‌ترین چالش‌های فرزند آوری و جوانی جمعیت موردبررسی قرار می‌گیرد.

محدود شدن آزادی

امروز عده‌ای از افراد با اینکه از نظر امکانات مالی و شغلی وضعیت خوبی دارند اما تمایلی به فرزند آوری ندارند زیرا با تغییر عمیق در باورهای والدین روبرو هستیم که نگرش آنان نسبت به داشتن فرزند را به طور کل متفاوت از گذشته ساخته است. امروزه سبک زندگی بخش قابل توجهی از زوجها به خصوص کسانی که از تمکن مالی خوبی برخوردار هستند، طوری تنظیم شده است که فرزند را مانعی برای تحصیل یا ادامه تحصیل و موقعیت شغلی خود می‌دانند حتی این افراد که کم هم نیستند، بچه‌دار شدن را مساوی با سلب آزادی تعبیر کرده که آزادی‌های آنان را محدود می‌کنند. حتی با این که بعضی از زوجین بیش از ۱۰ سال زندگی مشترک دارند و خاطرات خوشی را با یکدیگر ساخته و به ثبات در زندگی رسیده‌اند نیز بر اساس همین الگوی ذهنی از فرزند دوری می‌کنند. اما در گذشته شیوه زندگی طوری بود که داشتن فرزند را نه اینکه مانع رشدشان نمی‌دانستند بلکه داشتن فرزندان را عامل پیشرفت و قدرت و قوت خانواده می‌دانستند و به این امر نیز افتخار می‌کردند و از آن لذت می‌بردند.

از دست دادن حمایت اطرافیان

شیوه زندگی در گذشته به صورتی بود که خانواده با اطرافیان و بستگانی همچون برادر، خواهر، عمو، عمه، دایی و خاله آن هم به تعداد فراوانی احاطه می‌شد که نقش حمایت کننده را ایفا می‌کردند اما امروز زوجین جوان از داشتن چنین حامیان و اطرافیانی محروم هستند. در قدیم خانواده‌ها متفاوت بودند و افراد کمک حال جوان‌ترها بودند. اکنون این حمایت‌ها کمتر دیده می‌شود و شیوه زندگی طوری شده است که ارتباطات بین خویشاوندان خیلی کم شده است و در سایه کاهش حمایت‌های اطرافیان، افراد به طور طبیعی دچار ترس و استرس شده و تصور می‌کنند شاید در برابر فرزند و تربیت و نگهداری آن کم بیاورند. و جریان تک فرزندی با کاهش اعضای خانواده چنین فضایی را ایجاد کرده است که در آینده بدتر خواهد شد. و خانواده‌ها هیچ حامی در اطراف خویش نخواهند داشت نه برادری نه خواهری نه فامیل دیگری، و این امر یک چالش مهمی در در رشد فرزند آوری و جوانی جمعیت به شمار می‌رود که باید مورد توجه پژوهشگران و فرهنگ سازان جامعه قرار گیرد.

ترس از آینده

زندگی در گذشته طوری بود که پدر و مادربه دلیل روحیه بالا در امر توکل به خداوند نگرانی برای آینده فرزندان‌شان نداشتند اما الان پدر و مادر قبل از فرزند دار شدن در درجه اول به فکر آینده فرزندی هستند که چه خواهد شد آیا می‌توانند آینده مطلوبی برای فرزندان‌شان فراهم

کنند یا خیر؟ ولی حالا فقط تأمین نیازهای ضروری و اولیه بچه مدنظر نیست و باتوجه به تغییر نگاهها و رویکردها، والدین می‌خواهند آینده درخشانی را برای فرزندان‌شان فراهم کنند. تصور چنین آینده‌ای برای فرزندان با وضعیت اقتصادی کنونی برای پدر و مادر مبهم است و به طور حتم وقتی فرزندی داشته باشند لازم است که برای او هزینه صرف کنند مثل اینکه به کدام مدرسه بفرستند، در چه شغل، رشته تحصیلی و هدف گذاری داشته باشند. تحول و تغییر سبک زندگی طوری شده است که اجازه نمی‌دهد، آینده نگری روشن باشند. و این باور گذشتگان که «هر آن کس دندان دهد نان دهد» خانواده‌های فعلی کم رنگ شده است و اکنون والدین به این فکر می‌کنند که چطور می‌توانند آینده خوبی برای فرزند بسازند و شاید برخی به دنبال این هستند که چیزهایی که خود از آن محروم بودند برای فرزندان‌شان فراهم کنند از همین رو خود را از داشتن فرزندان زیاد محروم کردند و غالباً به یک یا دو فرزند اکتفا می‌کنند که این خطر بزرگی برای جوانی جمعیت می‌باشد...

تغییر نگاه به ازدواج و فرزند

از عوامل مهم در شیوه زندگی به ویژه در حوزه فرزند آوری نوع نگرش افراد به ازدواج و فرزند می‌باشد دنیای مدرن و سکولار با نوع نگاهی که به انسان‌ها می‌دهد گاهی اوقات در بدیهیات هم سؤالاتی تولید می‌کند نظیر اینکه چرا باید ازدواج کنیم، یا فرزند دار شویم؟، اگر دهها سال پیش، این سؤالات را از کسی می‌پرسیدیم با تعجب نگاه می‌کرد که مگر در نیازهای اولیه انسان سؤال وجود دارد؟ در درجه اول باید پاسخ داد، این جزء طبیعت و غریزه ماست و سؤال کردن درباره آن چیزی که جزء خلقت است، اشتباه است اما وقتی نوع زندگی تغییر کرده است و چیزهایی که فرعی است اصیل می‌شود اولویت‌ها هم جابه‌جا می‌شوند و در نتیجه با این تغییر نگرش دیگر کسی حاضر نیست به سمت فرزند آوری روی آورد.

نیاز مادی و استقلال طلبی زنان

یکی از چالش‌ها در نوع زندگی که نقش تعیین کننده‌ای در جوانی جمعیت و فرزند آوری دارد مسئله استقلال طلبی اقتصادی زنان است زیرا شرایط اقتصادی به گونه‌ای است که نیاز به درآمد در زندگی خانوادگی، بخش زیادی از زنان را به بازار کار کشانده است و ترس از دست دادن فرصت‌های شغلی یکی از موانع تمایل زنان برای داشتن فرزند است. این مسئله آنچنان در زندگی فعلی مورد توجه قرار گرفته که متأسفانه در ازدواج نیز تأثیر گذاشته و عده‌ای از دختران به جهت دستیابی به استقلال مالی و فراهم بودن امکانات رفاهی حاضر به ازدواج

نیستند و حتی عده‌ای از مردان نیز فقط با زنان شاغل ازدواج می‌کنند. و برای این امر حاضر هستند زیر بار فرزند دار نشدن بروند اما با زنان شاغل ازدواج کنند. و این مسئله موجب شده تا زنان با پر کردن بسیاری از مناصب شغلی با حداقل دریافتی زمینه بیکاری از مردان را فراهم نمایند و این مسئله نقش مهمی در پایین آمدن آمار ازدواج و در نتیجه فرزند آوری در کشور داشته است. طوری که حتی طرح‌های تسهیلاتی ازدواج هم نتوانسته تأثیری چندانی در رشد ازدواج داشته باشد چون وقتی شغلی نداشته باشد در آمدی نیست تا اقساط تسهیلات را بپردازد. و حتی اگر ازدواج هم کرده باشد به دلیل فقدان شغل مناسب از دریافت تسهیلات فرزند آوری صرف نظر می‌کند در نتیجه به دنبال فرزند آوری نخواهد بود. نمونه عینی این مسئله را در امر تسهیلات مسکن شاهد هستیم که عده‌ای به دلیل فقدان در آمد مناسب از دریافت تسهیلات مسکن صرف نظر کردند چون توانایی پرداخت اقساط تسهیلات را ندارند.

آموزش ناصحیح

شرایط اجتماعی برای پرورش جوانان ما در مسائل مهم مثل ازدواج و فرزند آوری به هیچ عنوان فراهم نیست. در جامعه ما مدارس و مؤسسات آموزشی به مکانی برای موفقیت در کنکور تبدیل شده‌است و کوچکترین آموزشی در مباحث اجتماعی صورت نمی‌گیرد. به همین دلیل وقتی جوانان به سن ۱۸ سالگی می‌رسند هیچگونه مهارت زندگی اجتماعی را یاد نگرفته‌اند. در گذشته وظیفه یادگیری مهارت‌های مختلف و تعهد و جامعه‌پذیری بر عهده خانواده‌ها بود اما در حال حاضر آموزش و پرورش بر کودکان ما تسلط پیدا کرده و تمام وقت آنها را صرف موضوعاتی می‌کند که کوچکترین نقشی در پرورش اجتماعی، سیاسی و مدنی آنها ندارد. این موضوع در ازدواج آنها تأثیرگذار خواهد بود و موجب عدم آمادگی آنها برای ازدواج خواهد شد. به عنوان مثال یک زمانی بخشی از نهاد رهبری در دانشگاه‌ها به ازدواج دانشجویی اهمیت می‌داد و امکانات حد اقلی مثل وام، هدیه ازدواج، خوابگاه تاهلی را برای آنها فراهم می‌کرد اما بعدها این حمایت‌ها محدود شد و آمار شدیداً کاهش پیدا کرد.

پیروی از شیوه زندگی غربی

از دیگر موانع جوانی جمعیت ترویج و نهادینه شدن روحیه تقلید از فرهنگ غربی‌ها در کشور است که بر اساس فرموده مقام معظم رهبری یک نگاه مقلدانه ای به زندگی غربی یا به زندگی اروپایی وجود داشته که به اینجایا منتهی شده و میراث آن به ماها رسیده؛ ما هم در یک برهه‌ای از زمان غفلت کردیم، کاری که باید انجام بدهیم انجام ندادیم. در حالی که امروز در

[بعضی] از همین کشورهای غربی از کاهش باروری دارند زیان می‌بینند، پشیمانند؛ و در بعضی از کشورهای غربی مطلقاً کاهش باروری وجود ندارد؛ یعنی خانواده‌های پر جمعیت؛ مثلاً خانواده‌ی آمریکایی با ده دوازده بچه، چطور خانواده‌ی ایرانی [که] می‌خواهد از او تقلید کند باید حتماً یک بچه داشته باشد یا دو بچه! که این الان وجود دارد و گزارشها و خبرها از این واقعیت به ما اطلاع می‌دهد. (۱۳۹۲/۸/۶) و این تقلید از فرهنگ غرب در جامعه ما به قول ایشان به حدی رسیده است که دیگر زیان‌های وارده بی جبران خواهد بود. مگر نهضت همگانی به وجود بیاید. (بیانیه گام دوم انقلاب)

ب. راهبردهای دستیابی به جوانی جمعیت

۱. اصلاح نگرش به ازدواج

اصلاح شیوه زندگی در هر حوزه‌ای مثل حوزه ازدواج نیاز به اصلاح باورها و نگرش‌ها دارد از سوی دیگر الزامات اصلاح نگرش هم ارتقای شناخت و معرفت است تا زمانی که یک جوان به ارزش، آثار و برکات گوناگون دنیوی و اخروی ازدواج آگاهی لازم پیدا نکند هیچ اقدام عملی در این باره نخواهد کرد اما اگر کسی به این شناخت دست پیدا کند که ازدواج نقش مهمی در ایجاد سکون و آرامش درونی وی دارد «و من آیاته ان خلق لکم من انفسکم ازواجاً لتسکنوا الیها» (روم: ۲۰) هیچ وقت از دستیابی به چنین مزیتی در زندگی دوری نمی‌جوید. زیرا ازدواج نوعی نیاز فطری است به همین جهت افراد مجرد آرامش کامل روحی و روانی ندارند و در آنها همیشه یک نوع کشمکش درونی وجود دارد، ولی ازدواج، نیازهای عاطفی افراد را برآورده می‌کند و کشمکش درونی را از بین برده و میل و انگیزه زندگی را در آنها قوی می‌نماید، زیرا فردی که ازدواج کرده، می‌داند که کسی او را از صمیم دل دوست دارد و منتظر و نیازمند او می‌باشد. این احساس، تلاش و کوشش او را در زندگی چند برابر می‌کند و زمانی که بعد از تلاش و کوشش و خستگی به هم می‌رسند و با روی خوش با یکدیگر برخورد می‌کنند، خستگی‌ها از یاد می‌روند و جای خود را به سکون و آرامش می‌دهند. (قلی زاده، ۱۳۷۶، ص ۲۳) از آثار بسیار مهم ازدواج که باید برای ترویج آن تلاش نمود، جلوگیری از انحرافات اخلاقی و بیماریهاست که اگر جوانان به این اثر آگاهی لازم پیدا کنند رغبت به ازدواج در آنها بیشتر خواهد شد. تحقیقات نشان می‌دهد که میزان بزه کاری، در میان افراد مجرد، چندین برابر افراد متأهل می‌باشد. این میزان در جوامع مختلف تا هشت و یا نه برابر هم می‌رسد. انحرافات جنسی، مصرف مشروبات الکلی، اعتیاد به مواد مخدر، مصرف دخانیات، قتل، دزدی، انحرافات

سیاسی و حتی تصادفات رانندگی، در میان افراد مجرد چندین برابر افراد متأهل می‌باشد. هم‌چنین، انواع بیماریهای جنسی؛ مانند: سیفلیس، سوزاک، ایدز و غیر آنها و بیماریهای روانی؛ مانند: افسردگی، اضطراب، اسکیز و فرنیا و غیره، در افراد مجرد، خیلی بیشتر از افراد متأهل است. (قلی زاده، ۱۳۷۶، ص ۲۱)

از دیگر آثار مهم ازدواج که باید در شناساندن آن به جوانان باید برنامه‌ریزی نمود، تأمین نیازهای جنسی است چرا که انسان دارای مجموعه‌ای از نیازها و غرایز است که عدم ارضا و یا نقص در ارضای هر کدام از این غرایز ایجاد تزلزل در شخصیت را موجب می‌گردد. یکی از نیرومندترین غرایز انسان، غریزه جنسی است که بر اثر ازدواج تأمین این نیاز در مسیر طبیعی و سالم قرار می‌گیرد و زن و مرد را از انحراف و گناه مصون می‌دارد. بنابراین، تنها وسیله طبیعی و مشروع ارضای این غریزه، ازدواج و تشکیل خانواده است.

شاید به همین علت است که رسول خدا (ص) می‌فرماید: «هر کس که ازدواج کند، نصف دینش را حفظ کرده است.» (حر عاملی، ۱۴۰۹، ج ۱۴، ص ۵) و یا فرمود: «هر کس که می‌خواهد پاک و پاکیزه خدا را ملاقات کند، باید ازدواج کند؛ مَنْ أَحَبَّ أَنْ يَلْقَى اللَّهَ طَاهِرًا مُطَهَّرًا فَلْيَلْقَهُ بِزَوْجَةٍ». (حر عاملی، ۱۴۰۹، ج ۲۰، ص ۱۸) ضرورت تأمین نیاز جنسی تنها از بعد مادی و جسمانی نباید مطرح شود، بلکه در نتیجه تأمین این نیاز جسمانی، فرد از لحاظ روانی، ذهنی و اخلاقی نیز به آرامش می‌رسد. بنابراین، فرد پس از ازدواج می‌تواند این غریزه مهم حیاتی را با شیوه‌ای مطلوب، معقول و اجتماع‌پسند ارضا کند و در سایه‌ی آن به آرامش دست یابد. (قلی زاده، ۱۳۷۶، ص ۲۰)

۲. اصلاح نگرش به فرزند آوری

اصلاح نگرش به فرزند آوری از دیگر عواملی است که می‌تواند در جوانی جمعیت نقش تعیین‌کننده‌ای داشته باشد. از همین رو ضرورت دارد تا جایگاه فرزند و آثار و برکات فرزند برای جوانان و خانواده‌ها به زیباترین صورت تبیین گردد. که در این بخش به نکات مهمی در این باره از منظر آموزه‌های دینی اشاره می‌شود.

از نظر اسلام، فرزند آوری دارای آثار ارزشمندی است و دارا بودن فرزند و بقای نسلی صالح برای هر مسلمانی یک امر مبارکی تلقی می‌شود. از همین رو شایسته نیست هیچ فردی به اختیار خود بدون ذریه بماند. در دین اسلام فراوانی جمعیت معیار برتری و قوت شمرده شد است از این رو خداوند در قرآن کریم اشاره به زمانی می‌فرمایند که مسلمانان پیش از هجرت در مکه

با تعداد جمعیت کم خود محصور بودند و از دشمنان مشرک هراس داشتند «وَأَذْكُرُوا إِذْ أَنْتُمْ قَلِيلٌ مُسْتَضْعَفُونَ فِي الْأَرْضِ تَخَافُونَ أَنْ يَتَخَفَّكُمْ النَّاسُ» (انفال: ۲۰) در تبیین این آیه شریفه می‌توان گفت همان گونه که جمعیت زیاد دشمن می‌تواند سبب وحشت و هراس مسلمانان شود، جمعیت فراوان مسلمانان نیز می‌تواند رعب و وحشت در دل دشمنان بیندازد.

ساموئل هانتینگتون که صاحب نظریه برخورد تمدن‌هاست در مصاحبه‌ای در پاسخ به علت چالش تمدن اسلام با تمدن غرب در آینده می‌گوید: «یکی از مشکلات ما در مقابل کشورهای مسلمان، زاد و ولد زیاد در این کشورها است؛ جنبش‌های اجتماعی را آن‌ها به وجود می‌آورند. بنابراین تا چند سال دیگر که ما کشورهای غربی اُفت جمعیتی خواهیم داشت، این برای ما یک تهدید بزرگ است. تمدن اسلامی تمدنی است که چالش آن تا حدودی متفاوت از دیگر چالش‌هاست، چراکه این تمدن اساساً ریشه در نوعی پویایی جمعیت دارد. رشد بالای زاد و ولد که در اکثر کشورهای اسلامی شاهد آن هستیم، این چالش را متفاوت کرد است. امروز بیش از ۲۱ درصد از جمعیت جهان اسلام را جمعیت بین ۱۱ تا ۲۱ سال تشکیل می‌دهد که این خطر بزرگی برای اهداف غرب به حساب می‌آید». (قراگزلو، ۱۳۸۳، ص ۴۰)

خداوند در قرآن کریم عطا کردن فرزند را نعمت و رحمتی از سوی خویش می‌داند آنجا که فرمود: «لِلَّهِ مُلْكُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ يَخْلُقُ مَا يَشَاءُ يَهَبُ لِمَنْ يَشَاءُ إِنَاءً وَ يَهَبُ لِمَنْ يَشَاءُ الذُّكُورَ» (شوری: ۴۹)؛ فرمان‌روایی آسمان‌ها و زمین مخصوص خداست، هر چه بخواهد می‌آفریند، به هر که بخواهد دختران بخشد و به هر که بخواهد پسران بخشد.

این آیه مبارکه دلالت بر این دارد که فرزند پسر و دختر، هر دو هدیه الهی و آسمانی به والدین هستند. به همین خاطر، بندگانی که مؤمن هستند طلب فرزند را در دعا‌های اساسی خود قرار می‌دهند؛ «وَالَّذِينَ يَقُولُونَ رَبَّنَا هَبْ لَنَا مِنْ أَزْوَاجِنَا وَذُرِّيَّاتِنَا قُرًّا أَعْيُنٍ وَاجْعَلْنَا لِلْمُتَّقِينَ إِمَامًا» (فرقان: ۲۱) پروردگارا، ما را زنان و فرزندانِ مرحمت فرما که مایه چشم روشنی ما باشند، و ما را پیشوای اهل تقوا قرار ده.

رسول خداوند (ص) نیز در ارزش و جایگاه نعمت فرزند سخنان زیبایی دارد آنجا که فرمود: «إِذَا مَاتَ الرَّجُلُ انْقَطَعَ عَمَلُهُ إِلَّا مِنْ ثَلَاثَةٍ صَدَقَةٍ جَارِيَةٍ وَ عِلْمٍ يَنْتَفَعُ بِهِ وَ وَالدِّ صَالِحٍ يَدْعُو لَهُ؛ هرگاه شخصی از دنیا برود، عملش قطع می‌شود و دیگر حسَناتی برای او ثبت نمی‌شود، مگر از سه چیز: صدقه جاریه، اثر علمی که از آن استفاد شود و فرزند صالحی که برای او دعا کند»

(شعیری، ۱۳۶۳، ص ۲۸۳)

بر این اساس در ادبیات دینی، فرزند یکی از مصادیق مهم خیر ماندگار «باقیات الصالحات» است. در روایتی آمد است: شخصی به امام موسی کاظم (ع) نامه‌ای نوشت که من از پنج سال پیش، از بچه دار شدن خودداری می‌کنم؛ زیرا همسرم داشتن بچه را ناخوش می‌دارد و می‌گوید به دلیل این که امکانات خوبی نداریم، تربیت آنان برای من دشوار است، پس صلاح کار چیست و شما چه نظری دارید؟ امام موسی کاظم (ع) برای او نوشتند: «بچه دار شوید و بدانید خداوند مهربان آن را روزی می‌دهد؛ «كَتَبْتُ إِلَى أَبِي الْحَسَنِ (ع) أَنِّي اجْتَنَبْتُ طَلْبَ الْوَلَدِ مُنْذُ خَمْسِ سِنِينَ وَ ذَلِكَ أَنَّ أَهْلِي كَرِهَتْ ذَلِكَ وَ قَالَتْ إِنَّهُ يَشْتَدُّ عَلَيَّ تَرْبِيَّتُهُمْ لِقَلْبِهِ الشَّيْءُ فَمَا تَرَى فَكَتَبْتُ (ع) إِلَيَّ أَسْأَلُ الْوَلَدَ فَإِنَّ اللَّهَ عَزَّ وَ جَلَّ يَرْزُقُهُمْ». (کلینی، ۱۴۰۷، ج ۶ ص ۳)

باتوجه به روایت فوق ترس از بچه دار شدن به دلایل اقتصادی در گذشته و زمان جاهلیت نیز وجود داشته است؛ از همین رو در قرآن آمده است «فرزندان خود را از ترس تهیدست شدن و از بین رفتن سرمایه نکشید زیرا ما آن‌ها را روزی می‌دهیم به تحقیق کشتن آن‌ها گناهی بزرگ است» (اسراء: ۳۱)

بنا بر این اگر به این کلام الهی معرفت و باورها پیدا شود دیگر کسی به جهت فقر مالی دست از فرزند آوری نمی‌کشد. لذا از راهکارهای اساسی و ریشه‌ای در باره فرزند آوری ارتقای اعتقاد و باورهای دینی در جامعه است.

۳. ازدواج آسان

یکی از راهکارهای فراهم نمودن زمینه ازدواج در کشور، فراهم کردن زمینه ازدواج آسان است به عنوان مثال، در اختیار قرار دادن اماکن و سالن‌های جشن به صورت رایگان برای برگزاری جشن ازدواج برای جوانان است. همانگونه که الان در بعضی از شهرهای ایران بعضی از مراکز تفریح دولتی به این امر اختصاص پیدا کرده یا افراد نیکوکاری در بعضی از نقاط کشور نیز سالن‌های جشن خود را بدون دریافت هزینه‌ای به این امر اختصاص دادند. حال اگر این مسئله در تمام کشور نهادینه شود و دیگر هیچ جوانی برای برگزاری جشن ازدواج خود نیاز به پرداخت هزینه سالن جشن نداشته باشد. حتماً در تشویق جوانان به امر ازدواج اثر دارد.

۴. مسکن موقت و رایگان

با توجه اینکه عده‌ای از جوانان به دلیل عدم امکان تهیه مسکن از ازدواج خود داری می‌کنند، از راهکارهایی که نقش تعیین کننده‌ای در فراهم کردن زمینه تشویق به ازدواج دارد، در اختیار قرار دادن مسکن مورد نیاز دو زوج جوان به صورت رایگان است آنهم برای مدتی مشخص مثلاً

پنج سال تاپس از درآمد پیدا کردن برای خویش مسکن تهیه نمایند. همین طرح می‌تواند در بحث تشویق به فرزند آوری مورد توجه دست اندرکاران قرار گیرد همانگونه که در قانون حمایت از جمعیت برای تشویق به سه فرزندى مورد توجه قانون گزاران قرار گرفت و کسانی که فرزند سوم را بدنيا بیاورند دویست زمین رایگان داده می‌شود. که در بعضی از نقاط کشور در حال اجرا می‌باشد.

۵. فرهنگ سازی

روزگاری خانواده‌های ایرانی با کمترین امکانات زندگی و در یک اتاق ۱۲ متری، ۶ تا ۹ فرزند را کم می‌دانستند و تعداد کم فرزندان ضعف و نقصی برای خانواده‌ها بود، اما اکنون درست برعکس شده و خانواده تعداد زیاد فرزندان را عار و بی‌کلاسی می‌دانند و این موضوع نشان می‌دهد باید موضوع فرهنگ‌سازی جدی گرفته شود و این مقوله نیز مورد توجه باشد که فرهنگ یک شبه در جامعه نهادینه نمی‌شود که یک شبه از بین رود و باید هزینه کرد و اکنون که کمتر از انگشتان دست تا بسته شدن پنجره جمعیت فرصت باقی است باید به موضوع فرهنگ‌سازی در ابعاد مختلف مانند آسیب‌تک‌فرزندى در بزرگسالی و پس از ازدواج، آسیب‌های نداشتن فرزند بیش از پیش توجه شود.

به تعبیر مقام معظم رهبری یکی از کارهای بسیار اساسی در زمینه فرزند آوری فرهنگ‌سازی است؛ باید فرهنگ‌سازی شود و باید بررسی شود که چگونه می‌شود فرهنگ‌سازی کرد؛ باید افکار عمومی را درست کرد، ایشان در تاکید به این مسئله فرمودند: «این راهکار فرهنگ‌سازی یک کار بزرگ این است. کار مردمی هم - که اشاره شد کارهای مردمی و اینها - کاملاً درست است. باید کار از دست مردم گرفته نشود، اگر چه دستگاه حکومت مسئولیت دارد، ما هم مسئولیت [داریم]، در مورد مسائل خانواده ما مسئولیت داریم، دولت‌ها مسئولیت دارند، همه‌ی دستگاه‌های مختلف حکومتی مسئولیت دارند و باید به وظایفشان عمل کنند لکن این پویش مردمی و حرکت عمومی مردمی نبایستی متوقف بشود؛ کار اساسی را این می‌کند و دولتها بایستی کمک کنند. (۱۳۹۸/۵/۲۴) ایشان در اهمیت فرهنگ‌سازی در بحث فرزند آوری فرمودند: «چون فرهنگ‌سازی در این مسئله (فرزند آوری) مثل خیلی از مسائل دیگر اجتماعی، حرف اول را می‌زند؛ که متأسفانه امروز این فرهنگ‌سازی نیست، تعطیل است؛ با اینکه گفته شده، ما هم گفته‌ایم، دیگران هم گفته‌اند، در مجلس هم مطرح شده، بعضی‌ها هم کم و بیش اینجا و آنجا بحث می‌کنند، لیکن کار فرهنگی به معنای صحیح انجام نگرفته است.»

(۱۳۹۸/۵/۲۴) باتوجه به این تعبیر مقام معظم رهبری «لیکن کار فرهنگی به معنای صحیح انجام نشده است» ضرورت دارد اهل فرهنگ و دلسوزان بیندیشند که علت این کوتاهی چه بودن و برای جبران آن تلاش نمایند.

۶. اقناع نخبگان

یکی از مهم‌ترین راهکارهای موفقیت جامعه در مسائل سرونوشت ساز مثل جوانی جمعیت، نقش نخبگان جامعه می‌باشد از همین رو مقام معظم رهبری در مسئله جوانی جمعیت به نقش آنان اشاره نموده و در مورد اقناع آنها فرمودند: «همه‌ی آن گره‌های ذهنی‌ای را که وجود دارد در این زمینه، باید شما باز کنید، یعنی شأن شما و همایشی از این قبیل، این است که بایستی این کار فکری و علمی را بکنند؛ یعنی صرفاً بیان فکر، بیان خواست و حتی شعارهایی در این زمینه نباشد. واقعاً کار بشود، کار فکری بشود؛ عوامل کاهش جمعیت و موجبات افزایش جمعیت به نحو مطلوب و با اعتدال متناسب، درست سنجیده بشود، مطرح بشود [تا] اقناع بشوند افکار نخبگان. در این زمینه خب الان عامه‌ی مردم، بعضی‌ها متدینند، بعضی‌ها متعبدند، وقتی گفته می‌شود، می‌روند سراغ باروری بیشتر؛ لکن نخبگان جامعه باید قانع بشوند، باید مسئله را قبول کنند؛ اگر نخبگان قبول کردند، کار سهل می‌شود، کار فرهنگ سازی آسان می‌شود. (۱۳۹۸/۵/۲۴).

بحث و نتیجه‌گیری

تحقق جوانی جمعیت یکی از مهم‌ترین الزامات برای حفظ اقتدار و پیشرفت جامعه اسلامی ایران است. این امر نه تنها زمینه‌ساز دستیابی به تمدن نوین اسلامی است، بلکه ضامن پایداری فرهنگی، اقتصادی و اجتماعی کشور در برابر چالش‌های جهانی محسوب می‌شود. با این حال، چالش‌های متعدد و پیچیده‌ای دستیابی به این هدف را دشوار کرده‌اند.

شناسایی چالش‌ها نخستین گام در مسیر حل این مسئله است. برخی از این چالش‌ها شامل محدود شدن آزادی فردی، ترس از آینده فرزندان، از دست دادن حمایت اطرافیان، تأثیرات منفی فرهنگ غربی، نگرش ناصحیح به ازدواج و فرزندآوری، و نیازهای مادی و استقلال طلبی زنان است. این عوامل به‌طور مستقیم و غیرمستقیم بر کاهش نرخ ازدواج و فرزندآوری تأثیر گذاشته و روند جوانی جمعیت را مختل کرده‌اند.

از سوی دیگر، نقش نگرش‌ها و باورهای اجتماعی و فرهنگی در این مسئله برجسته است. اصلاح نگرش جامعه نسبت به ازدواج و فرزندآوری، ترویج ازدواج آسان و حمایت از خانواده‌های

جوان، می‌تواند به‌عنوان گام‌هایی عملی در این راستا مورد توجه قرار گیرد. همچنین، تأمین نیازهای اولیه مانند مسکن موقت و رایگان و ارائه تسهیلات مالی، گامی ضروری برای کاهش فشارهای اقتصادی بر خانواده‌ها است.

علاوه بر این، نقش فرهنگ‌سازی و اقلان نخبگان جامعه در ترویج ارزش‌های خانواده‌محور نباید نادیده گرفته شود. آموزش صحیح و همسو با ارزش‌های اسلامی و ملی می‌تواند به اصلاح شیوه‌های زندگی و نگرش‌های فردی کمک کند. اجرای راهکارهای پیشنهادی زیر می‌تواند مسیر دستیابی به جوانی جمعیت را هموار کرده و بستر لازم برای تقویت اقتدار و پیشرفت کشور در راستای تحقق تمدن نوین اسلامی را فراهم آورد.

- ارائه بسته‌های حمایتی شامل تسهیلات مالی، مسکن موقت و رایگان و معافیت‌های مالیاتی برای خانواده‌های جوان.
- کاهش هزینه‌های ازدواج از طریق کمک‌های دولتی و مشارکت اجتماعی و ایجاد شرایط برای تسهیل ازدواج جوانان.
- اجرای برنامه‌های آموزشی در مدارس، دانشگاه‌ها و رسانه‌ها برای تغییر نگرش نسبت به ازدواج و فرزندآوری و ارائه الگوهای موفق از خانواده‌های پایدار.
- اعطای مشوق‌های مالی و غیرمالی برای خانواده‌ها به‌ویژه در مناطق با نرخ باروری پایین.
- ایجاد برنامه‌های حمایتی برای زنان شاغل و خانه‌دار از طریق تسهیلات شغلی، مرخصی زایمان با حقوق و حمایت‌های روانی و اجتماعی.
- بهره‌گیری از نظرات نخبگان و متخصصان برای طراحی برنامه‌ها و سیاست‌هایی که به تحقق جوانی جمعیت کمک کنند.
- ایجاد رسانه‌های جذاب و تولید محتوای بومی برای تقویت ارزش‌های خانواده‌محور و جلوگیری از ترویج الگوهای نامطلوب غربی.
- توزیع عادلانه منابع و امکانات برای کاهش نابرابری‌ها و ایجاد فرصت‌های برابر برای همه اقشار جامعه.

منابع

- قرآن کریم.
- الف) منابع فارسی
 - کاظمی پور، شهلا (۱۳۳۳)، *مبانی جمعیت‌شناسی*، تهران، مرکز مطالعات و پژوهش‌های جمعیتی آسیا و اقیانوسیه، چاپ دوم.
 - دهخدا، علی اکبر (۱۳۷۳) *نعت نامه دهخدا*، تهران، مؤسسه لغت‌نامه و دانشگاه تهران.
 - علی حسین‌زاده، (۱۳۹۳). *سبک زندگی*. قم: موسسه امام خمینی.
 - فرض الله قلی زاده کلان (۱۳۶۷)، *از دواج و اهداف آن*، پاسدار اسلام سال ۱۳۷۶ شماره ۱۸۵.
 - محمد الزحیلی، طرابلس، (۱۳۹۹)، *الاسلام والشباب*، بیروت، جمعیه الدعوة الاسلامیه العالمیه.
 - محمد بن حسن حر عاملی، (۱۴۰۹)، *وسائل الشیعه*، بیروت، احیاء التراث.
 - محمد بن محمد شعیری، (۱۳۶۳)، *جامع الاخبار*، قم، انتشارات رضی.
 - محمد بن یعقوب کلینی، (۱۴۰۷)، *اصول کافی*، چاپ چهارم، تهران، دار الکتب الإسلامیه.
 - محمد تقی مصباح یزدی، (۱۳۹۲)، *سبک زندگی اسلامی*، ضرورت‌ها و کاستی‌ها، *مجله معرفت*، شماره ۱۸۵، قم، موسسه امام خمینی، ص ۱۲، تا ۵.
 - محمد سعید ذکائی، (۱۳۸۶)، *جامعه‌شناسی جوانان ایران*، تهران، انتشارات آگاه.
 - محمد قراگزلو (۱۳۸۳)، نقد و بررسی همه جانبه ایده برخورد تمدن‌ها، *مجله اطلاعات سیاسی - اقتصادی*، ش ۲۰۱ و ۲۰۲ ص ۴۰-۵۷.
 - محمد کلوپانی، میر عرب فرج الله، یوسفی مقدم محمد صادق، (۱۳۹۸)، *مبانی سبک زندگی اسلامی*، قم، پژوهشگاه علوم و فرهنگ اسلامی.
 - نعمت الله تقوی، (۱۳۷۸)، *مبانی جمعیت‌شناسی*، تبریز، جامعه پژوه و دانیال.

ب) منابع انگلیسی

- Wehmeier, Sally, (2005), *Oxford Advanced Learner's Dictionary of Current English*, oxford, 7th edition.